

УДК 373.210.36 (09)

**ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНОГО
СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
В ПОГЛЯДАХ ВИДАТНИХ ПЕДАГОГІВ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Попова В.Л.

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

Стаття присвячена актуальній сьогодні проблемі створення естетико-виховного середовища для дітей дошкільного віку, у напрямі розв'язання якої висвітлено думки вчених минулого на можливості естетизації середовища дитини, збагачення його різноманітними засобами естетичного виховання.

Ключові слова: естетико-виховне середовище, дитина дошкільного віку, засоби естетичного виховання.

**СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ЭСТЕТИКО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ
СРЕДЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ВО ВЗГЛЯДАХ
ВЫДАЮЩИХСЯ ПЕДАГОГОВ КОНЦА ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВЕКА**

Попова В.Л.

Статья посвящена актуальной сегодня проблеме создания эстетико-воспитательной среды для детей дошкольного возраста, в направлении решения которой отражены взгляды ученых прошлого на возможность эстетизации среды ребенка, обогащение ее с помощью разнообразных средств эстетического воспитания.

Ключевые слова: эстетико-воспитательная среда, ребенок дошкольного возраста, средства эстетического воспитания.

**TOOLS EDUCATIONAL ESTABLISHMENT AESTHETICS
ENVIRONMENT FOR CHILDREN PRESCHOOL AGE IN VIEWS
OUTSTANDING TEACHERS LATE NINETEENTH – EARLY
TWENTIETH CENTURY**

Popova V.L.

This article is devoted to the problem of creating relevant today aesthetic and educational environment for children of preschool age, toward the solution of which highlights the views of scientists on the last possible aestheticization environment of the child, enriching its variety of means of aesthetic education.

Keywords: aesthetic and educational environment, a child of preschool age, means of aesthetic education.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Одним з ефективних шляхів гуманізації сучасного світу є розвиток у людини з самого раннього віку почуття прекрасного у природі, культурі, соціумі. Розвинута естетична чутливість допомагає особистості виробити правильне ставлення до життєвих труднощів та перешкод, сприяє знаходженню оптимальних шляхів вирішення конфліктів, досягненню внутрішньої гармонії та рівноваги з оточуючим середовищем.

Послідовне формування у дітей гармонійного ставлення до життя, розвиток сприймання і розуміння прекрасного в мистецтві, природі, взаєминах людей, художніх потреб та творчих здібностей відбувається в процесі естетичного виховання. Основні орієнтири естетичного виховання дітей дошкільного віку відбиті в державних нормативних документах: Законі України «Про дошкільну освіту», Національній державній комплексній програмі естетичного виховання, Базовому компоненті дошкільної освіти, проєкті «Дошкілля» та ін. Зокрема відзначається, що «естетичне виховання дошкільників сьогодні має сприяти розвитку їхніх природних нахилів, здібностей, обдарувань, уяви, фантазії, тобто розвитку творчої особистості. Реалізація цих завдань має здійснюватися на основі широкої інтеграції та пронизувати весь педагогічний процес у дошкільному закладі, охоплюючи різні форми

роботи з дітьми (заняття, самостійна художня діяльність, свята, розваги, гуртки)» [1, с. 4].

Крім того, у державних документах підкреслюється, що естетичне виховання дітей має відбуватися не тільки в навчальних закладах, а й виходити далеко за їх межі. Так, у Національній доктрині наголошується на необхідності «розвитку цілісної міжгалузевої багаторівневої системи позашкільних закладів різних типів і профілів для забезпечення розвитку здібностей і таланту обдарованих дітей...» [2, с. 4].

На думку сучасних учених (М. Боритко, В. Бутенко, О. Іванова, Ю. Мануйлов, В. Слободчиков, В. Рубцов та інші), усі естетико-виховні впливи на дітей дошкільного віку мають інтегруватися, створюючи єдиний за цільовою спрямованістю освітній простір, що може бути визначеним як естетико-виховне середовище.

Поняття «естетико-виховне середовище» є досить новим у педагогіці, як власне й сама дефініція «середовище». У педагогічному аспекті середовище визначається як система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні [3, с. 6]. У вужчому значенні освітнє середовище визначається як сукупність впливів усіх компонентів навчально-виховного процесу певного закладу, взаємодія суб'єктів цього процесу у визначеному педагогічному просторі [4, с. 1].

О. Іванова підкреслює, що надзвичайно актуальними на сьогоднішній день є питання естетизації середовища. Естетичне середовище у складі освітнього середовища розуміється дослідницею як різноманітний, різнорівневий простір, який оточує людину, формує її уявлення про цей світ, її ставлення до людей, природи, усієї навколишньої дійсності [4, с. 2]. Розвиваючи цю думку, можемо стверджувати, що своєчасним є пошук шляхів розв'язання проблеми створення цілісного естетико-виховного середовища, у якому має бути поєднаний педагогічний потенціал соціокультурних та природних чинників естетичного виховання дітей дошкільного віку. Вирішення даної проблеми у сучасних умовах значною мірою залежить від вивчення, узагальнення та творчого переосмислення історико-педагогічного досвіду та подальшого використання його окремих положень у процесі естетичного виховання дошкільників.

Аналіз досліджень і публікацій із проблеми. Окреслена проблематика висвітлювалася у різних аспектах в історико-педагогічних працях З. Борисової, Т. Грищенко, Л. Жербіної, І. Зарудної, А. Калениченко, О. Котикової, Є. Марченка, А. Омельченко та інших. Погляди видатних вітчизняних діячів минулого на особливості естетичного виховання підростаючого покоління розкрито в роботах А. Бойко, Н. Дем'янка, О. Джус, Л. Іванової, С. Морозової, С. Процика, О. Пшеврацької, В. Сергєєвої, Є. Федотова, І. Фрайта та інших. Проте, питання використання педагогічної спадщини минулого для вирішення проблеми створення цілісного естетико-виховного середовища для дітей дошкільного віку залишилися поза увагою дослідників та потребують висвітлення.

Виокремлення мети статті.

Зважаючи на вищесказане, метою даної статті виступає висвітлення поглядів видатних діячів кінця XIX – початку XX століття щодо засобів створення естетико-виховного середовища для дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Вивчення науково-педагогічних праць прогресивних діячів науки та мистецтва кінця XIX – початку XX століття, а також матеріалів педагогічної преси з теми дослідження свідчить, що відомі вчені-педагоги минулого Г. Ващенко, В. Верховинець, М. Драгоманов, Н. Лубенець, С. Миропольський, С. Русова, К. Стеценко, Є. Тихеева та інші розглядали естетичне виховання як найважливішу складову всебічного гармонійного розвитку дитини, що має відбуватися в тісному зв'язку з розумовим, моральним та фізичним вихованням. Уже в цей період питання створення середовища для виховання дітей за допомогою різноманітних засобів впливу на естетичну сферу особистості увійшли до кола педагогічних проблем, які активно обговорювалися вченими.

Так, у поглядах К. Ушинського на естетичне виховання як на цілеспрямований процес виховання в дітей здатності відчувати, переживати, насолоджуватися прекрасним у природі, мистецтві, суспільстві, житті шляхом формування естетичної свідомості, естетичного смаку, естетичного ідеалу, відбито комплексний підхід ученого до вибору засобів такого виховання, які необхідно шукати в усіх сферах життя дитини.

ни, в усьому, що її оточує та використовувати в єдності [5, с. 7-10]. На думку Г. Ващенко, усе що оточує дитину, – природа, мистецтво, життя – має виступати засобом позитивного впливу на особистість дитини, сприяти вирішенню завдань естетичного виховання, а також бути сферою її творчості [6, с. 187].

Сприйнятливість дітей дошкільного віку до усього прекрасного навколо себе відзначав у своїй праці «Листи про естетичне виховання» й педагог В. Острогорський. На його думку, саме в дошкільному віці людина сприймає світ найбільш живо й безпосередньо, а тому є найбільш чутливою до його впливів. На переконання вченого, саме в цьому віці закладаються естетичні основи особистості, естетичний настрій, звички, смак [7, с. 80]. «У дитинстві людина виявляє більше естетичних нахилів, ніж у всьому подальшому житті», – стверджувала Є. Тихєєва [8, с. 387]. Тому одним із головних завдань дитячого садка педагог визначала сприяння природному, безперешкодному зростанню естетичних почуттів дитини. Такої ж думки щодо виховної мети дошкільного закладу дотримувалась і Н. Лубенець, підкреслюючи, що дитячий садок «відчиняє дітям двері у світ краси та мистецтва» [9, с. 27].

Учені (Д. Коропчевський, П. Кравцов, В. Мурзаєв, А. Ростиславов, М. Рум'янцев, В. Таран та інші) були переконані, що діти чудово відчують справжнє мистецтво і з ранніх років зацікавлюються творами справжніх митців. На їхню думку, уже з раннього віку дитина здатна помічати та відчувати красу форм, кольорів та звуків, і тому для споглядання їй необхідно надавати лише високохудожні, красиві предмети. В. Мурзаєв, Ф. Том та інші педагоги підкреслювали, що емоційні враження людини від краси мають найбільшу силу саме в дитинстві, глибоко відкладаються в її душі на все життя та відіграють визначальну роль у розвитку естетичних смаків, оцінок, суджень [10].

Зазначимо, що серед представників психолого-педагогічної думки були й такі вчені, що заперечували необхідність сприяння ранньому естетичному розвитку дитини. Прихильники даного погляду (педагогігієніст О. Віреніус, психолог П. Каптерев та інші) стверджували, що у маленьких дітей ще не сформована чутливість до витонченості, вони «позбавлені здатності насолоджуватися прекрасним», «краси у світі для них у певний період не існує» [11, с. 101; 12]. Саме тому малюк, на їх думку, не виявляє цікавості до естетичних предметів, якими за-

хоплюються дорослі, йому подобаються ті з них, з якими можна грати, розбирати, ламати, тобто дитину цікавить не створення чогось вишуканого, а можливість висловити свою думку, намалювати чи виліпити той предмет, який їй забажається. На переконання О. Віреніуса, маленька дитина «може бути задоволеною та щасливою», оточена й примітивними, далекими від естетичних ідеалів дорослих зображенням природи, тому що вони «більш прості та невибагливі зовні й композиційно, та більш доступні й зрозумілі недосвідченому і нерозвиненому розуму й почуттю» [12, с. 262].

Вважаючи, що немає сенсу оточувати дитину в ранньому віці красивими предметами, оскільки вони не можуть повною мірою вплинути на її естетичний розвиток, та вимагати від дитини естетичних виявлень під час образотворчої діяльності, учені рекомендували вчителям, вихователям і батькам активно сприяти отриманню дитиною естетичних вражень у старшому віці, коли такі враження стануть реальним інтересом для неї. Таким чином, вчені все ж визнавали необхідність збагачення оточуючого дитину середовища естетико-виховними засобами, хоча й рекомендували розпочинати естетичне виховання з більш старшого віку.

У цілому, думка про необхідність організації цілеспрямованого, послідовного та систематичного процесу естетичного виховання дітей у спеціально організованому середовищі набула в досліджуваний період майже загальне визнання. Підкреслюючи необхідність естетичного виховання дітей у навчальних закладах, відомі педагоги зазначали, що керівники та вихователі цих закладів повинні сприяти здійсненню такого виховання не тільки на заняттях, а й поза ними, зокрема через організацію екскурсій, свят і розваг, естетичне оформлення середовища, яке оточує дитину, а також шляхом естетизації зовнішнього вигляду самих дітей і дорослих.

С. Русова зазначала, що «естетичними враженнями, красою мусить бути прийнята вся атмосфера кожного, хоча б і вбогого захистка або дитячого садка» [13, с. 100-101]. При цьому, дослідниця підкреслювала доцільність оформлення приміщень дошкільних навчальних закладів у національному стилі. Відома освітянка зазначала, що все виховання дітей «має бути позначене мистецтвом, естетичним сприйманням і емоціями. Мусять бути хати чепурно, чисто вбрані, діти охай-

но одягнені, їх увага звернута на красу оточення...», «стіни мають бути оздоблені так, щоб дитина відчувала красу навколо себе», «красою й добром мають бути натхненні усі дитячі забавки, праці, оповідання, читання, взаємні відносини дітей між собою й садівниці до діток і все поводження їх» [13, с. 25, 100, 220].

Наголошуючи на тому, що педагогові необхідно вміти розвивати в дитини з самого раннього віку схильність до краси в усіх її формах, М. Свентицька радила вихователям використовувати будь-які можливості для створення її естетичного оточення: прикрашати кімнату квітами, гілками, високохудожніми роботами; звертати увагу дітей на красу природи, речей, іграшок, кольорів, рухів і форм [8, с. 402].

Також велику увагу естетизації середовища дитячого садка приділяла й Н. Лубенець, наголошуючи, що «дуже важливо умеблювати дитячий садок привабливо та затишно», розмістити «квіти на вікнах і на столі; гарні, близькі дітям картини на стінах; шафи з дитячими роботами й іграшками» [9, с. 7-8].

Великий позитивний вплив на естетичний розвиток дітей високохудожнього оформлення приміщення, в якому вони навчаються та виховуються, підкреслював професор педагогіки і психології Київського університету С. Ананьїн. Педагогом були сформульовані вимоги до оформлення приміщення, зокрема: «усе, що оточує дитину, мусить бути красивим, здатним пробуджувати і підтримувати світле, радісне почуття, необхідно прикрашати стіни оригінальними творами» [14, с. 68].

Слід зазначити, що до вибору колекції картин, які мають прикрашати приміщення дитячих закладів, педагоги закликали вихователів відноситись дуже уважно, наголошуючи, що їх змістовне навантаження повинно відповідати віковим особливостям дітей дошкільного віку та виконувати певні естетико-виховні завдання. Л. Шлегер радила прикрашати кімнати малюнками самих дітей, при чому відібраних для демонстрації ними ж самими. Такий підхід, вважала педагог, надає вихователю можливість простежити розвиток художнього смаку дітей, глибше зрозуміти їх естетичні уподобання [8, с. 391].

Вивчаючи організацію виховання дітей дошкільного віку в дитячому будинку, К. Вентцель наголошував на необхідності задоволення естетичних потреб вихованців через оздоблення приміщень вишуканими колекціями картин і витворів скульптури, а також найкращими

дитячими роботами; створення умов для занять музикою, малюванням, ліпленням; організацію за ініціативою дітей літературних та музичних вечорів і ранків, театральних вистав; створення дитячих клубів для занять різними видами мистецтва [15].

Учені на сторінках педагогічних журналів порушували питання необхідності естетичного оформлення не тільки навчальних приміщень, а й дитячих житлових кімнат з метою повноцінного естетичного розвитку дітей. У зв'язку з чим, авторів статей хвилювала недостатність і невідповідність наявних у продажу матеріалів для прикрашення дитячих приміщень, вони наголошували на необхідності збільшення вибору та підвищення якості творів мистецтва для дітей, що вони вважали першочерговим завданням як для педагогів, так і для художників [16, с. 58].

У педагогічній пресі обговорювалися питання щодо необхідності розвитку естетичних смаків і почуттів у дітей засобами різноманітних предметів побуту (меблі, посуд, лампи тощо), що «можуть відігравати велику виховну роль, якщо вони відповідають вимогам розвиненого та незіпсованого художнього смаку», підкреслювалося, що «незатишність» і «відсутність смаку» є важливими недоліками суспільного життя [17, с. 105]. Обґрунтовуючи важливість і необхідність створення краси в усіх сферах життя дитини, К. Ушинський зазначав: «Прикрашайте кімнату дитини красивими речами, але тільки такими, краса яких доступна її сприйманню» [18, с. 147].

Освітняни також рекомендували вихователям обов'язково залучати дітей до активної участі в прикрашанні кімнат дитячого садка, учити підтримувати чистоту та порядок у приміщеннях. Так, Є. Тихеева підкреслювала, що дотримання навколо дитини в усьому порядку й чистоті, вироблення в неї звички самій підтримувати порядок належить до таких прийомів, без яких неможливе естетичне виховання особистості. Н. Лубенець рекомендувала залучати самих дітей до прикрашення дитячого садка та власної оселі: розводити на вікнах квіти, ставити на своїх столах принесені букети, прикрашати стіни своїми роботами тощо. Дослідниця наголошувала на тому, що діти повинні бути обов'язково охайно одягнені, чисті та зачесані. В усьому зазначеному вище дитячий садок, на її думку, повинен бути зразком для школи, а також сприяти естетичному вихованню дітей у сім'ї [8, с. 328].

Педагоги також підкреслювали взаємозв'язок впливу естетично оформленого середовища на зовнішній вигляд особистості, наголошуючи, що приміщення, у якому «все красиво, втішно, мило, мимоволі приваблює дітей і спонукає звертати більше уваги на власну зовнішність...» [19, с. 49]. Особливі вимоги висувались педагогами й до вихователя, культури його вчинків, якостей особистості та іміджу. Визнаючи красу вчинків і стосунків між людьми важливим фактором, що має великий естетичний вплив на дитину, О. Духнович, Н. Лубенець, М. Свентицька, К. Ушинський та інші діячі наполягали на необхідності вихователеві бути прикладом у цьому для дитини. В. Каптерев підкреслював, що вихователь повинен бути людиною високої культури та широкої ерудованості, взірцем для дітей у поведінці та зовнішньому вигляді [18, с. 213]. Усі взаємини дітей між собою й ставлення виховательки до дітей, і вся поведінка їхня мають бути натхненними «красою й добром», – зазначала С. Русова [8, с. 220].

Висновки з дослідження й перспективи подальших розвідок із напрямку. Таким чином, можемо стверджувати, що вже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в педагогічній думці розробляється теза, що великий вплив на естетичний розвиток дитини здійснює естетика середовища, у якому вона виховується: естетика побуту, естетика стосунків між людьми, естетика зовнішнього вигляду та манери поведінки людей, а особливо вихователів, що оточують дитину. Ідеї прогресивних діячів минулого можуть бути покладені в основу вирішення актуальної сьогодні проблеми створення естетико-виховного середовища для дітей дошкільного віку. Підкреслимо, що вже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. визначалася необхідність комплексного використання естетико-виховних впливів на розвиток дитини, спрямованих на створення навколо неї особливо сприятливої атмосфери краси і добра, у якій природно формуються й задовольняються естетичні потреби дитини.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасні підходи до організації педпроцесу в дитсадку: Методичні рекомендації Відділу дошкільного виховання НМЦ середньої освіти МОН України // Дошкільне виховання. – 2003. – № 8. – С. 3-6.
2. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 33. – С. 4-6.

3. Улановская И.М. Что такое образовательная среда школы? / И.М. Улановская // Начальная школа. – М., 2002. – № 1. – С. 3-6.
4. Иванова О.І. Естетичне середовище як складова частина виховного процесу студентів вищих навчальних закладів / О.І. Иванова. // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. пр. – Луганськ, 2008. – Вип. 2 (25).
5. Ефимов А.И. Народность эстетического воспитания в наследии передовых педагогов второй половины XIX века и просветителей народов России / А.И. Ефимов. – Чебоксари, 1992. – 84 с.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
7. О «Письмах об эстетическом воспитании» В.П. Острогорского // Педагогический листок. – 1894. – № 3 – 4. – С. 80.
8. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: [навч. пос. / ред. З.Н. Борисова]. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.
9. Лубенець Н.Д. Дошкольное воспитание и народная школа / Н.Д. Лубенець // Русская школа. – 1913. – № 12. – С. 21 – 43.
10. Мурзаев В.С. О рассматривании картин в детском саду / Мурзаев В.С. // Дошкольное воспитание. – 1915. – №1. – С. 5 – 16.
11. Каптерев П. Об эстетическом развитии и воспитании детей / П. Каптерев // Русская школа. – 1895. – № 1. – С. 92 – 103.
12. Вирениус О.С. Значение игрушек: По поводу выставки игрушек 1890 г. / О.С. Вирениус // Воспитание и обучение. – 1890. – № 7-8. – С. 257- 272.
13. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори / С.Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 303 с.
14. Ананьин С.А. Эстетическое воспитание / С.А.Ананьин // Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 89 – 105.
15. Вентцель К. Детский дом / К.Вентцель // Свободное воспитание. – 1914/1915. – № 7. – С. 35 – 44.
16. Коропчевский Д. К вопросу о воспитании художественного чувства / Д. Коропчевский // Русская школа. – 1894. – № 12. – С. 56 – 70.
17. Лабин К. К вопросу о воспитании художественного чутья / К. Лабин // Педагогическая мысль. – 1919. – № 4 – 6. – С. 104 – 106.
18. Очерки по истории дошкольного воспитания в России: [ред. И.В. Чувашев]. – М., 1955. – 369 с.
19. Румянцев Н. Эстетическое воспитание в начальной школе / Н. Румянцев. – М., 1913. – 94 с.